

УДК 373.2:37.064.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/28.208678>**Анжеліка КУРЧАТОВА,***orcid.org/0000-0002-5498-9323*

доктор філософії в галузі освіти,

старший викладач кафедри дошкільної освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) *kurchat67@gmail.com*

ВПЛИВ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ПЕРСОНАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ

У статті проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми впливу міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку. Адже суспільство є інститутом, який завжди продукує образ особистості, процес розвитку якої спрямований на досягнення соціуму, його предметів і відношень, історично вироблених форм і способів спілкування з природою і норм людських взаємин.

Характеризовано сутність поняття «міжособистісні стосунки» та їх вплив на поведінку старших дошкільників. Саме у дошкільні роки формуються психологічні механізми особистості, нові психологічні якості і форми поведінки, Я-концепція, система якостей, які забезпечують психологічну готовність дитини до школи, закладаються основи морального розвитку.

Зацентовано увагу на понятті «конформність», оскільки саме це явище є досить поширеним не тільки серед дітей старшого дошкільного віку, а й соціуму загалом.

Міжособистісні стосунки істотно впливають на формування особистості. Найбільш яскраво вони виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться проявам чутливості, чуйності, піклуванні про іншого, допомозі один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого ставлення до оточуючих людей та своїх ровесників.

У взаємовідносинах дітей старшого дошкільного віку починає активно формуватися комунікативна та соціальна компетентність, а взаємодія дитини з однолітками і дорослими набуває особливих рис. При цьому співпраця розглядається як тип взаємодії в спільній діяльності.

Система дошкільної освіти на цей час орієнтована на підхід до дитини як до особистості, що розвивається, яка потребує розуміння та поваги її інтересів і прав. Освітня робота з дітьми спрямована на забезпечення умов, які відкривають дитині можливість самостійних дій з освоєння навколишнього світу. За цього підходу особливої значимості набуває вплив міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, старші дошкільники, персональна поведінка, навчання, виховання.

Angelika KURCHATOVA,*orcid.org/0000-0002-5498-9323*

Doctor of Philosophy in Education,

Senior Lecturer at the Department of Preschool Education

of V. O. Sukhomlinskyi National University of Mykolaiv

(Mykolaiv, Ukraine) *kurchat67@gmail.com*

THE INFLUENCE OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN SENIOR PRESCHOOLERS ON PERSONAL BEHAVIOR

The article presents a theoretical analysis of psychological and pedagogical literature on the influence of interpersonal relationships of children of senior preschool age on personal behavior. After all, society is an institution that always produces an image of the individual, whose development process is aimed at achieving society, its objects and relationships, historically developed forms and ways of communicating with nature and the norms of human relationships.

The article describes the essence of the concept of "interpersonal relations" and their influence on the behavior of older preschoolers. It is in preschool years that psychological mechanisms of personality, new psychological qualities and behaviors, the Self-concept, the system of qualities that ensure the psychological readiness of the child for school are formed, and the foundations of moral development are laid.

Attention is focused on the concept of "conformity", since this phenomenon is quite common not only among children of senior preschool age, but also in society as a whole.

Interpersonal relationships significantly affect the formation of personality. They are most clearly manifested in small children's associations, built mainly on a sense of mutual sympathy, emotional attachment. In such associations, preschoolers learn by showing sensitivity, sensitivity, caring for each other, helping each other, that is, the first sprouts of a friendly attitude towards people around them and their peers originate here.

Communication and social competence begins to be actively formed in the relationships of older preschool children, and the child's interaction with peers and adults acquires special features. At the same time, cooperation is considered as a type of interaction in joint activities.

The pre-school education system is currently focused on the approach to the child as a developing person, which requires understanding and respect for its interests and rights. Educational work with children is aimed at providing conditions that allow children to take independent actions to explore the world around them. In this approach, the influence of interpersonal relationships of older preschool children on personal behavior becomes particularly important.

Key words: interpersonal relationships, senior preschoolers, personal behavior, training, education.

Постановка проблеми. Успіх трансформаційних процесів, характерних для сучасного українського суспільства, значною мірою визначається тим, наскільки будуть створені умови для реалізації свободи особистості, наскільки суспільство буде сприяти вихованню людини в дусі гуманізму, формуванню в неї моральних орієнтацій, цінностей, норм поведінки. Стандарт дошкільної освіти в Україні наголошує на розвитку базових якостей особистості, в основі яких лежать процеси формування моральної поведінки дітей дошкільного віку (2012). Сформовані в дошкільному віці, основні моральні спрямованості особистості значною мірою визначають подальше її життя. Уявлення про моральні норми стають підґрунтям для моральних почуттів, мотивів, принципів і норм поведінки дітей.

Значної актуальності як на теоретичному рівні, так і в практиці виховання підростаючого покоління сьогодні набуває проблема формування в дітей старшого дошкільного віку взаємовідносин з оточуючими людьми, котрі ґрунтувалися б на інтеріоризованих моральних якостях, адекватній самооцінці й відображали ставлення дитини до самої себе як до суб'єкта, доброзичливих взаємин з оточуючими. Такі відносини характеризуються дружніми взаєминами, співробітництвом, взаємодопомогою, повагою та піклуванням один про одного і на основі цього виробленням персональної поведінки.

Стосунки з іншими людьми зароджуються і найбільш інтенсивно розвиваються в дитячому віці. Досвід цих перших відносин є фундаментом для подальшого розвитку особистості дитини, оскільки визначає особливості її ставлення до себе, оточуючих та навколишнього середовища.

Особливої важливості ця тема набула в теперішній час, коли досить поширеним стало явище булінгу – агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним впливом. Така поведінка спонукає повернутися до розгляду проблеми взаємовідносин між дітьми на ранніх етапах онтогенезу. Саме тому в своїй статті ми хочемо звернути увагу на вплив міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку.

Аналіз досліджень. Проблеми впливу міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку присвячені дослідження В. Нечаєвої («Формування колективних взаємин дітей старшого дошкільного віку, «Моральне виховання в дитячому садку»), окремі питання відносин дітей дошкільного віку з однолітками подані в працях Л. Артемової, А. Аржанової, А. Булатової, К. Вольцис, Я. Коломинського та інших.

Зокрема, особливості міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками в різних видах діяльності розглядали М. Єлагіна, О. Смірнова (в пізнавальній діяльності), Т. Антонова, Н. Короткова, Н. Пантіна (в ігровій діяльності), О. Кононко, Т. Піроженко, Р. Терещук (в спільній самостійній діяльності); особливості самоідентифікації дітей дошкільного віку в системі взаємин з однолітками та дорослими вивчали М. Боришевський, О. Венгер, Д. Ельконін, А. Рузька, Г. Счастлива та багато інших. Значної уваги проблемі міжособистісних стосунків дітей з ровесниками приділяли такі вчені, як В. Абраменкова, І. Дубровіна, М. Лісіна, В. Мухіна, В. Утробіна, Д. Фельдштейн та інші.

Дослідження показують, що вже в дошкільному віці між дітьми складаються доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності сформуються ділові контакти, між дітьми виникають особисті відносини, що базуються на почуттях симпатії чи антипатії, прихильності чи неприйняття, байдужості.

Мета статті. Метою статті є з'ясування впливу міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми впливу міжособистісних стосунків дітей старшого дошкільного віку на персональну поведінку зумовило насамперед визначення сутності поняття «міжособистісні стосунки».

Психологічний словник дає таке визначення: міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки, які суб'єктивно переживаються, об'єктивно проявляються в характері та способах взаємного впливу людей у процесі спільної діяльності та спілкування (Психологічний словник, 1982: 96).

Міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються і оцінюються ними (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук та ін., 2012: 63).

Міжособистісні стосунки зароджуються й найбільш інтенсивно розвиваються в дошкільному віці, оскільки від самого народження дитина живе серед людей і неминуче вступає з ними в певну взаємодію. Перші відносини як з дорослими, так і з однолітками закладають фундамент для подальшого розвитку особистості дитини. Цей досвід багато в чому визначає особливості самосвідомості дитини, її ставлення до оточуючого світу, поведінку.

Спілкування дошкільників з ровесниками абсолютно не подібне до спілкування з дорослими. Вони по-іншому розмовляють, дивляться один на одного, інакше поведуться. Перше, на що звертається увага, – це надзвичайно яскраве емоційне забарвлення самого процесу дитячого спілкування. Дітям майже не вдається це робити спокійно, тихо. Вони галасують, пищать, сміються, бігають, лякають один одного і при цьому перебувають у неймовірному захваті. В спілкуванні однолітків спостерігається приблизно вдсятеро більше яскравих, експресивно-мімічних проявів, що виражають найрізноманітніші емоційні стани: від шаленого невдоволення до бурхливих радощів, від ніжності й співчуття до бійки.

Ще одна важлива особливість контактів дітей виявляється в нестандартності їхньої поведінки, відсутності будь-яких правил і етичних форм. Якщо в спілкуванні з дорослими діти притримуються чи намагаються притримуватися певних поведінкових норм, то під час взаємодії з однолітками використовують неочікувані та непередбачувані звуки й рухи. Вони можуть скакати, кривлятися, передражнювати один одного, видавати різноманітні звуки, слова тощо. Таке спілкування дає дитині свободу, можливість проявити свою ініціативу, оригінальність, самобутнє начало (Якименко, Луценко, 2012: 389).

В умовах суспільної дошкільної освіти, коли дитина постійно знаходиться з іншими дітьми, вступає з ними в різноманітні контакти, складається дитяче суспільство, де дитина здобуває перші навички поведінки в колективі, установлення взаємин не наставниками, а рівними учасниками спільного життя і діяльності. Вплив групи однолітків на розвиток особистості полягає

насамперед у тому, що саме в умовах спілкування з ними дитина постійно стикається з необхідністю застосовувати на практиці засвоєні норми поведінки стосовно інших людей, пристосовувати ці норми і правила до різноманітних конкретних ситуацій (Шайда, 2007: 325).

Дитина, яка постійно перебуває серед однолітків, має з ними різноманітні стосунки, набуває перших навичок поведінки у колективі, встановлює рівноправні і рівноцінні взаємини, набуває досвіду співжиття і співдіяльності. Саме серед однолітків дитина формується як суспільна істота. За таких обставин вона діє, реалізує себе «як суб'єкт, особа, що живе своїм життям, як член маленького суспільства з його інтересами, вимогами, зв'язками» (О. Усова).

Взаємодія дитини з однолітками – це не тільки прекрасна можливість спільно пізнавати навколишній світ, але і можливість спілкування з дітьми свого віку, можливість спілкування з хлопчиками і дівчатами. Діти дошкільного віку активно цікавляться один одним, у них з'являється виражена потреба у спілкуванні з однолітками.

Вплив дитячого оточення на розвиток особистості дітей, засвоєння ними норм поведінки забезпечує також колективна думка. У групі 3-річних дітей її ще немає, думка однієї дитини не впливає на думку іншої. Однак у віці 4–5 років діти починають прислухатися до думок однолітків, підкоряються думці більшості, навіть якщо вона суперечить їхнім враженням і знанням, тобто виявляють конформність (Павелків, Цигипало, 2015: 198).

Конформність (лат. *Conformis* – подібний) – тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом інших людей, пристосовувати її до їхніх вимог (Словник української мови, 1970-1980: 356).

Яскравим прикладом вияву схильності до конформності є дослід, під час якого спеціально підготовлені діти сказали про червоний і синій м'ячі, що вони обидва червоні. Дитина, яка не брала участі у змові, вислухавши думку однолітків, на питання про колір м'ячів також відповіла, що вони червоні.

Таким чином, перед педагогами і психологами постає завдання пошуку найбільш дієвих засобів впливу на міжособистісні стосунки дітей старшого дошкільного віку для подальшого формування персональної поведінки кожної особистості. Ефективність таких засобів залежить не лише від загальних вікових особливостей розвитку поведінки, а й від урахування специфічних особливостей поведінки конкретної дитини та умов, в яких вона набуватиме необхідних особистісних якостей для міжособистісних стосунків.

У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити персональну поведінку старших дошкільників в процесі міжособистісних стосунках, які виявляються у різних видах дитячої діяльності, та віднайти найбільш адекватні засоби психолого-педагогічного впливу на кожну дитину з метою формування її особистої поведінки.

Експериментом було охоплено 50 дітей старшого дошкільного віку (25 шестирічних і 25 семирічних дошкільників), які виховуються в ЗДО № 103 міста Миколаєва та склали експериментальні групи Е6 і Е7.

Нами було розроблено програму розвитку персональної поведінки старших дошкільників у різних видах діяльності, організація та зміст якої передбачали оптимізацію мотиваційного й регуляційного структурних компонентів поведінки старших дошкільників відповідно до персональних ліній розвитку.

Оптимізація персональних ліній розвитку поведінки старших дошкільників під час міжособистісних стосунків в умовах ЗДО здійснювалася через проведення розвивальної роботи з ними в чотирьох підгрупах. Така організація експерименту дала змогу реалізувати основні принципи психолого-педагогічного проектування взаємодії дитини з дитиною, які ґрунтуються на здійсненні особистісно-орієнтованого спілкування й суб'єкт-суб'єктної взаємодії дитини з дитиною.

Залучення дітей до активної взаємодії відбувалось через: свідоме прийняття і постановку значимих для них цілей; оволодіння засобами управління своєю поведінкою (планували дії; самостійно керували процесом їх виконання; підпорядковували їх власному задуму, інструкції чи сприйнятому зразку; здійснювали корекцію власних дій відповідно до результату; долали перешкоди на своєму шляху до цілі та доводили розпочату справу до логічного завершення), постійної актуалізації цінності виявлення уваги, щирості, інтересу, співпереживання, співрадування, співчуття для досягнення узгодженості в діяльності, діалогічної та полілогічної взаємодії.

Зазначені вміння давали дитині можливість здійснювати свідомий вибір, стверджуватись у своїх можливостях, здобувати впевненості у своїх силах, адекватно сприймати труднощі й розширювати межі можливостей для їх подолання, підтримка ровесника не лише в його радостях, а й у бідах, поразках і прорахунках. Бажання дитини дотримуватись норм моральної поведінки (включаючи і прояви позитивних моральних якостей у конфліктних ситуаціях, прагнення стримувати себе, керувати своїми емоціями, використовувати пра-

вила поведінки у конфліктних ситуаціях, уникати гострих суперечок, доброзичливо спілкуватися з однолітками); стійке прагнення плекати високі моральні якості та чесноти; бажання виявляти витримку й демонструвати емоційно-позитивну суб'єкт-суб'єктну позицію до прояву ровесниками ознак конфліктної поведінки, незгоди у міжособистісних стосунках; прагнення використовувати засоби встановлення, прояву, дотримання і відновлення міжособистісної згоди з однолітками.

Впровадження зазначеної програми відбувалося на основі виокремлених психолого-педагогічних умов оптимізації взаємодії дитини з дитиною з метою розвитку персональної поведінки дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності.

Такими умовами визначено: прилучення дитини до системи активної взаємодії; створення дорослими атмосфери довірчої партнерської взаємодії вихованця з вихованцем, яка ґрунтується на емоційно теплому ставленні один до одного, їх щирій зацікавленості проблемами; заохочення дітей до ініціативних, самостійних дій, надання їм права вибору, прогнозування своїх можливостей та успіхів у власній діяльності; переживання дитиною тимчасових невдач та спільних пошуків і шляхів їх подолання; використання стимульного характеру оцінки досягнутих дітьми результатів; забезпечення педагогами максимального рівня мотивації дитячої діяльності у процесі найрізноманітніших видах діяльності: ігровій, руховій, природничій, предметній, образотворчій, музичній, театралізованій, літературній, сенсорно-пізнавальній і математичній, мовленнєвій, соціокультурній та інших; вміння дошкільників активно приймати та самостійно ставити мету дій; робити вибір однієї з декількох бажаних цілей; створювати програму дій; керувати процесом її реалізації, відповідно до задуму, інструкції чи зразка, коригувати свої дії; разом з іншими мобілізувати зусилля на подолання труднощів, які виникають на шляху, та досягати бажаного результату. Включення дітей у «ситуації співпереживання (співрадості, співчуття), співроздумів», «ситуації колективного переживання успіху» за процес досягнення та якість як індивідуального, так і спільного для всіх результату діяльності.

Наведемо приклад однієї з вправ, запропонованих програмою.

Вправа «Мир миром пироги з сиром»

Мета: спонукає дітей відмовитися від бійок, суперечок і сліз, замінивши їх на обговорення проблем між собою.

Інструкція: (діти об'єднуються в групи по 4–5 осіб). Кожній групі надається конфліктна

ситуація, яку вони повинні вирішити шляхом мирного обговорення. Рекомендовані варіанти конфліктних ситуацій:

1. «Вас шттовхнули, коли ви пили сок, у результаті сок вилився на одяг. Кривдник при цьому сказав: «Сам винен!». Ваші дії».

2. «Ваш рушничок для витирання рук навмисно скинули на підлогу. Ваші дії».

3. «Вас назвали тваринкою, наприклад, мавпочкою. Ваші дії».

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що міжособистісні стосунки дітей старшого дошкільного віку мають значний вплив на їх персональну поведінку. Старші дошкільники дуже піддаються впливу та прислухаються до думки своїх ровесників. Вони починають усвідомлювати особливості своєї поведінки, а в міру засвоєння загальноприйнятих норм і правил використовують їх як мірки для оцінки себе і навколишніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградова Н. А., Микляева Н. В., Микляева Ю. В. *Дошкольная педагогика: учебник для академического бакалавриата*. Москва : «Юрайт», 2015. 496 с.
2. Гавриш Н., Брежнева О., Кіндрат І., Рейпольська О. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 176 с.
3. Коломенский Я. Л., Панько Е. А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. Москва : Просвещение, 1988. 164 с.
4. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. 2-ге видання, виправлене. Вид-во: «Академвидав». 2015. 400 с.
5. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 214 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Из-во: Питер, 2000. 720 с.
7. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Каравела, 2012. 463 с.
8. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. С. 624.
9. Шайда Н. П., Шайда О. Г. Криза міжособистісних стосунків та її вплив на особливості розвитку самооцінки дітей. Вісник Національного університету цивільного захисту України. 2007. Випуск 1. С. 325–333.
10. Якименко Л. Ю., Луценко В. О. Особливості міжособистісних відносин в дитячому колективі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. 2012. Випуск 16. Книга 1. С. 389–396.

REFERENCES

1. Vynogradova N. A., Myklyayeva N. V., Myklyayeva Yu. V. *Doshkol'naya pedahohyka: uchebnyk dlya akademicheskoho bakalavryata*. [Preschool education: a textbook for academic undergraduate study]. Moscow : Yuryt, 2015, pp. 254-258 [in Ukrainian].
2. Havrysh N., Bryezhnyeva O., Kindrat I., Reypol's'ka O. *Rozumne vykhovannya suchasnykh doshkil'nyat*. [Smart education of modern preschoolers]. Publishing House: Slovo, 2015, 176 p. [in Ukrainian].
3. Kolomenskiy Ya. L., Pan'ko E. A. *Uchitelyu o psikhologii detey shestiletneho vozrasta*. [To the teacher about psychology of children of six years of age.]. M.: Education, 1988. 164 p. [in Russian].
4. Pavelkiv R. V., Tsyhypalo O. P. *Dytyacha psykhohohiya . 2-he vydannya, vypravlene*. [Child psychology. 2nd edition, revised]. Publishing house: "Academica". 2015. 400 p. [in Ukrainian].
5. *Psykhohohichnyy slovnyk / za red. V. I. Voytka*. [Psychological Dictionary / ed. V. I. Voitko]. Kyiv : Higher School, 1982, 214 p. [in Ukrainian].
6. Rubinshteyn S. L. *Osnovy obshchey psikhologii*. [Fundamentals of General psychology]. Publishing house: Piter, 2000. 720 p. [in Russian].
7. Skrypchenko O. V., Dolyns'ka L. V., Ohorodniychuk Z. V. ta in. *Zahal'na psykhohohiya: pidruchnyk dlya stud. vyshch. navch. zakl.* [General psychology: textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv : Karavela, 2012. 463 p. [in Ukrainian].
8. *Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tt*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols]. USSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics; in a row. IK Bilodid. Kiyv : Scientific Thought, 1970-1980, P. 624 [in Ukrainian].
9. Shayda N. P., Shayda O. H. *Kryza mizhosobystisnykh stosunkiv ta yiyi vplyv na osoblyvosti rozvytku samootsinky ditey*. [The crisis of interpersonal relation sandits impact on the development of children's self-esteem]. Bulletin of the National University of civil protection of Ukraine. 2007. Issue 1. Pp. 325-333 [in Ukrainian].
10. Yakymenko L. Yu., Lutsenko V. O. *Osoblyvosti mizhosobystykh vidnosyn v dytyachomu kolektyvi*. [Features of interpersonal relations in children's collective]. Theoretical and methodological problems of education of children and students: collection of scientific works. 2012. Issue 16. Book 1. Pp. 389–396 [in Ukrainian].